

**Т.Г. ШЕВЧЕНКО:
ТЕКСТ І МОВНА ОСОБИСТІСТЬ**

Г. І. Атрошенко, К. Ю. Атрошенко
*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
(Україна)*

**МОВА ПОЕЗІЙ Т.Г. ШЕВЧЕНКА ДЛЯ ДІТЕЙ ЯК ЗАСІБ
ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТІВ: ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНА
НАСНАЖЕНІСТЬ ЧАСТКИ**

Структура кожної мови підпорядкована різним комунікативним потребам людини, зокрема й потребі передачі волевиявлення. Використання всіх мовних засобів, що придатні для цієї потреби, обумовлюється й регулюється волюнтаривною функцією мови. Мовленнєвий акт, викликаний волею суб'єкта, з особливою силою актуалізує відповідні мовні засоби [2, с. 507], робить їх семантично вагомими й стилістично дуже виразними. Як зазначає В. Чабаненко, воля мовця є однією з основ мовленнєвої експресії [1, с. 181].

Експресивність властива одиницям усіх рівнів мовної структури, вона сприяє деавтоматизації висловлювання [3, с. 156], привертає увагу до відтінків думки, емоційної оцінки сказаного. Ставлячи проблему “емоційно-експресивна наснаженість частки”, виходимо з того, що серед морфологічних засобів виявлення експресивності мови особливе місце посідають частки, вигуки, граматичні форми, що вживаються у своїй вторинній функції, тобто у переносному значенні слова (С. Єрмоленко) [3, с. 157]. Частки вказують на характер логічного зв'язку між поняттями, надають додаткових відтінків значенню окремих слів. Стилiстичні можливості їх базуються на здатності сприяти відтворенню різних типів модальності (О. Пономарів) [4, с. 163].

Т.Г. Шевченко – визначний майстер художнього слова. Свої твори митець писав для дорослих, але завжди вважав, що його читачами можуть бути і діти. Саме життя показало, що його поезія стала невід'ємною частиною дитячої літератури. Читаючи твори Шевченка, діти знайомляться з історією, картинами життя трудового народу, його боротьбою. Поезія Кобзаря – сувора правда життя, натхненно і мужньо змальована в яскравих поетичних образах, – викликає в дітей глибокі почуття і роздуми, вона від часу свого створення і на сьогодні є великою виховною силою.

Помічено, що значну роль в описі окремих сцен побуту, духовного стану героїв, у їх оточенні, характеристиці явищ дійсності відіграють емоційно-експресивні частки. Для їх характеристики ми використали твори Т.Г. Шевченка, що увійшли до видань для дітей. У “дитячих” поезіях нами зафіксовано значну кількість емоційно-експресивних часток. Феномен волі неми-

слимий поза зв'язком із сигналами сигналів (словами, мовними знаками) [1, с. 181]. Мова поезій Т.Г. Шевченка є засобом вираження почуттів, його волі, а також засобом передачі вольового імпульсу читачеві. Часом цей імпульс буває таким сильним, що він (читач) переймається сприйняттям самого автора. Організоване за допомогою мовних засобів (спостерігаємо за емоційно-експресивною наснаженістю частки – Г.А., К.А.) волевиявлення часто виступає у вигляді окремого слова і цілого речення. Акт волюнтативного висловлювання вимагає певних форм, активізує певні мовні категорії, створює сприятливі умови для появи певних синтаксичних структур, як-от: *“Не зріє сонце на чужині, / А дома надто вже пекло. / Мені не весело було / Й на нашій славній Україні. / Ніхто любив мене, вітав, / І я хилився ні до кого / ...Й тепер не втік би син Марії! / Нігде не весело мені, / Та, мабуть, весело й не буде... / Отже таки й на чужині. / Хотілося б ... та й то для того, / Щоб не робили москалі / Труни із дерева чужого, / Або хоч крихотку землі / Із-за Дніпра мого святого / Святії вітри принесли, / Та й більш нічого. Так-то, люде, / Хотілося б... Та що й гадать... / Нащо вже й бога турбовать, / Коли по-нашому не буде* [5, с. 34].

Т.Г. Шевченко використовує цілу систему засобів для вираження експресії волі, причому таких засобів, які здебільшого перебувають між собою в синонімічних і варіантних зв'язках, чим уможливорюється їх стилістичний вибір, їх експресивна реалізація. Експресивно-емоційні частки набувають виразово-стилістичної ефективності на фоні загальної логіко-психологічної ситуації мовлення, “на фоні цілеспрямованої мовленнєвої стратегії й тактики” (В. Чабаненко) [1, с. 182] Т.Г. Шевченка.

Сильне художньо-естетичне враження справляють частки, що вживаються на початку речення: *“Нехай і так. / Не наша мати, / То воля господа”* [5, с. 15]; *“Не спалося, – а ніч, як море / Хоч діялось не восени. / Так у неволі”* [5, с. 16]; *“Якби ви знали, паничі... / То ви б елегій не творили”* [6, с. 148]; *“Неначе сонце засіяло, / Неначе все на світі стало / Моє...”* [6, с. 149]. Частки підсилюють, унаочнюють внутрішні переживання героїв, вказують на схвильованість оповідача, його зацікавленість показом ситуації, події.

Чи не найпоширенішою є підсилювально-видільна частка *аж*: *“Аж сам собі дивується”*; *“А іноді така печаль / Оступить душу, аж заплачу”* [6, с. 147]; *“Аж тільки мати на печі, / Та й та, сердешна, умирає”*; *“Аж по воді розіслала зелені віти”* [5, с. 20]; *“Красу і серце засушить / І марне згинуть в самотині / Аж страшно!”*, *“Реве хазяїн: “Будем пить, / Аж поки наша доня спить!”* [5, с. 27]; *“Мені аж страшно, як згадаю / Оту хатину край села!”* [6, с. 148]. Посиленню виразності мовлення сприяє вживання частки *аж* як складової частини фразеологічної одиниці: *“Гуляє князь, гуляють гості... / І так за днями день минає, / Мужичькі душі аж пишцать”*; *“Гармидер, галас, гам у гаї, / Аж ляцить / Жіночий регіт”* [5, с. 27].

У функції емоційно-експресивних вживаються також частки *от, то, оце, як*: *“А колись... Давно колись-то! / Рушники вже ткались”*; *“Як згадаю, / Що не в Україні поховують”*; *“Аж панича вже одвезли / У школу в Київ. / От як, брате!”*; *“Чи то так сонечко сіяло, / Чи так мені чого було?”*; *“І соловейко на калині / То затихав, то щебетав... / І все то, все то в Україні!”* [5, с. 14, 17, 32, 38].

Такі частки актуалізують емоційне напруження оповідача, передаючи його читачеві, спонукають до співпереживання.

Унаслідок поєднання неозначеного займенника *якийсь* (*якась, якесь, якісь*) із часткою *там* породжується експресія погорди, зневаги, презирства: "...крутивсь / *Якийсь* панок *там*!"; "*Якась там* доля! / Доля? Чи доля це, чи ні?" [5, с. 61, 122].

Створює драматичну душевну напругу, експресивно наснажує вислів вживання частки *бодай*: "*Бодай* те лихо не верталось"; "Село! Село! Веселі хати!.. / *Бодай* ви терном поросли!"; "Коли забули, *бодай* заснули, / Про мою доленьку щоб і не чули"; "*Бодай* ніколи не дивиться / На вас проклятії" [5, с. 5, 21, 31, 36].

Особливо виразним у мовотворчості Т.Г. Шевченка є полісиндетон. Найчастіше це вживання заперечних часток *не, ні, ані* з метою виділення кожного складника описуваного, коли темп розповіді уповільнюється, а деталі увиразнюються: "*Не* дав мені бог *ані* щастя, *ні* долі. / ...*Ані* братика я *ні* сестрички *не* знала... / І зросла – *не* кохалась!"; "...щоб печаль / Тебе довіку *не* збудила, / Щоб у палатах *не* найшла... / Щоб бога ти *не* осудила / І матері *не* прокляла"; "*Не* вернеться, що діялось, / *Не* вернеться сподіване..." [5, с. 6, 8, 42]. Заперечні частки при повторенні їх емоційно наснажують вислів, посилюють виразові якості.

Досить часто частки допомагають імперативу. За допомогою відповідної інтонації поет експресивно, емоційно виражає супроводжуване вольовим зусиллям значення. Воно ще більш наснажується, коли маємо обрамлення вислову повторюваним імперативом: "Сльози покотились... / *Не* котіться, *не* котіться!"; "*Нехай* ідуть... / *Нехай* собі там гинуть! / *Нехай* ідуть!" [5, с. 37]. Посиленню виразності наказової форми дієслова сприяють частки *бо, ж (же), лиш (лише, лишень), но, ну, ану, не, ось, от, а, та, так, то*. При відповідному інтонуванні вони модально й семантично нюансують волюнтатив, емоційно забарвлюють його: "Поховайте *та* вставайте... / *Не* забудьте пом'янути..." [6, с. 155]; "Коли доброї жаль, боже, / *То* дай злої, злої! / *Не* дай спати ходячому... / *А* дай жити, серцем жити" [6, с. 152]; "Прилітайте *ж*, мої любі, / Тихими речами / Привітаю вас, як діток, / І заплачу з вами" [5, с. 19]; "*От* і князь! / *От* і пишайсь тепер, княгине!" [5, с. 22]; "Подай *же* руку козакові / І серце чистее подай!" [5, с. 41].

Стилістичне увиразнення наказової форми дієслова здійснюється і за допомогою кількох (як правило, двох) часток одночасно. При цьому коригуючі елементи або обрамлюють імператив, або препозитивно ампліфікуються: "*Ось* слухай *же*, що то роблять / Заздрощі..."; "*Нехай* собі у куточку / І віршує й плаче / Тихесенько, щоб бог не чув"; "*Не* прийди *ж* ти, лихо, / Вже ж і так багато"; "*Ось* слухай *же*, мій голубе... / Як конаю я в неволі, / Як я нуджу світом. / Слухай, брате, та научай / Своїх малих діток" [6, с. 153].

Значна частина віршів та уривків із творів Т.Г. Шевченка, що увійшли до видань для дітей, належить до пейзажної лірики. У цих творах, звичайно, не зустрічаємо сюжетно-напружених картин, у них мало дії, здебільшого вони мають описовий характер. Але ці описи сповнені глибокого почуття, ліризму, во-

ни привчають дітей спостерігати, помічати багатство барв навколишнього світу, речей і явищ, їх своєрідність і неповторність. Поет вдало використовує в таких текстах частки, які роблять мову виразнішою, соковитішою: “Он гай зелений похилився, / А он з-за гаю виглядає / Ставок, неначе полотно, / А верби геть понад ставом / Тихесенько собі купають / Зелені віти” [6, с. 149]; “І досі сниться: під горою, / Між вербами та над водою, / Біленька хаточка. Сидить / Неначе й досі сивий дід” [6, с. 151]; “Між горами старий Дніпро, / Неначе в молоті дитина, / Красується, любується / На всю Україну. / А понад ним зеленіють / Широкі села, / А у селах у веселих / І люди веселі. / Воно б, може, так і сталося...” [6, с. 152].

Емоційно-експресивні частки допомагають виразити настрій людини спостережливої і чулої до краси.

Навіть на основі наведених спостережень доходимо висновку, що Т.Г. Шевченко досить вдало використовує емоційно-експресивні частки, які роблять мову його творів виразнішою, натхненнішою. Поет вживає їх з певним стилістичним навантаженням, підсумовує висловлене, підсилює ефект присутності, виділяє, загострює увагу читача на описі, прагне висловити свою волю, долучає їх до внутрішнього жесту. Частки живуть у мові поезії Т.Г. Шевченка повнокровним життям. Вони не порушують самотності мови, а лише збагачують і насичують її.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чабаненко В.А. Стилiстика експресивних засобiв української мови: [монографiя] / В.А. Чабаненко. – Запорiжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Українська мова: енциклопедія / редколегія: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
4. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови / О.Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
5. Шевченко Т.Г. Твори: У 5 т. – К. : Дніпро, 1978. – Т. 2. – 365 с.
6. Веселка. Антологія української літератури для дітей: У 3 т. – К. : Веселка, 1984. – Т. 1. – 551 с.

О. В. Коваль

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
(Україна)*

АЛЮЗІЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ПОЕТИЧНОМУ ДОРІВКУ Т. ШЕВЧЕНКА

В останній час науковці приділяють особливу увагу вивченню алюзії в художньому дискурсі поетів. Насамперед це зумовлено інтересом до прихованих засобів, за допомогою яких автор висвітлює у тексті певні факти реальної дійс-